

Suzan Sontag

UM KAO STRAST

Ne mogu da postanem skroman, previše toga gori u meni. Stara rešenja se raspadaju; s novima se još nije nikuda maklo. Zato krećem iz početka, na sve strane odjednom, kao da su preda mnom vekovi.

Kaneti, 1943.

Govor koji je Elijas Kaneti održao u Beču novembra 1936. godine, povodom pedesetog rođendana Hermana Broha, smelo otvara neke od za Kanetija prepoznatljivih tema i predstavlja jedno od najboljih priznanja koje je neki pisac odao drugom piscu. Takva posveta stvara uslove za nasleđe. Kada Kaneti u Brohu uočava kvalitete koje jedan veliki pisac nužno treba da poseduje – da bude originalan, da sabira sve odlike svog doba i da ga istovremeno osporava – on time i sebi kao piscu postavlja standarde. Kada veliča Broha koji puni pedeset godina (Kanetiju je tada trideset jedna) i kaže da je to tek polovina života, on otvoreno iskazuje mržnju prema smrti i žudnju za dugovečnošću, koje su obeležile njegovo delo. Kada veliča Brohovu intelektualnu nezasićenost, evocirajući viziju nesputanog stanja uma, Kaneti svedoči o vlastitim jednako neutaživim apetitima. Odajući velikodušno priznanje Brohu, Kaneti pridodaje još jedan važan prilog portretu pisca za veličanstvenu proslavu njegovog pedesetog rođendana – sliku pisca kao plemenitog obožavatelja.

Njegova pohvala Brohu uveliko odaje čistu moralnu poziciju i beskompromisnost kojoj Kaneti teži, kao i njegovu želju za snažnim, čak i neprikosnovenim uzorima. Tokom 1965. godine, Kaneti piše o naletu divljenja koje je osećao prema Karlu Krausu tokom dvadesetih godina, dok je studirao u Beču, kako bi pokazao koliko je za jednog ozbiljnog pisca važno da, makar neko vreme, bude u senci autoriteta nekog drugog pisca. Esej o Krausu zapravo je esej o etici divljenja. On pozdravlja izazov koji mu postavljaju dostojni neprijatelji (Kaneti svoje „neprijatelje” – Hobsa i Mestra – svrstava među svoje omiljene pisce), jer tako biva osnažen nedostižnim uzorom koji ga čini skromnim. O Kafki, trajnoj fascinaciji, zapaža: „Čovek postaje dobar dok ga čita, a da se time ne ponosi.”

Kanetijev odnos prema obavezni i zadovoljstvu da se divi drugima je toliko svesrdan, a njegov odnos prema pozivu pisca toliko istančan da ga ta skromnost i ponos čine izrazito samozaokupljenim na način koji je specifično neličan. Njegova preokupacija jeste da postane neko kome bi se i *on* sam divio. To je glavna tema u *Ljudskoj provinciji*, beleškama koje je zapisivao između 1942–1972, u godinama kada je uglavnom pripremao građu za pisanje važne knjige *Masa i moć*. U ovim beleškama, Kanetijeva nepresušna motivacija su primeri velikih pisaca koji više nisu među živima, sa kojima odmerava intelektualnu potrebu koja ga pokreće, mentalnu temperaturu, drhteći od straha dok se smenjuju listovi na kalendaru.

Druge osobine se odnose na obožavatelja koji je samopouzdan i velikodušan: strah da ne bude nedovoljno posvećen ili ambiciozan, nedostatak strpljenja za nešto što je isključivo lično (jedna od odlika jake ličnosti, kako Kaneti kaže, jeste ljubav prema neličnom) i averzija prema samosažaljenju. U prvom tomu autobiografije *Spašeni jezik*,¹ Kaneti bira da nam pripoveda o svom životu ističući one kojima se divio i od kojih je učio. Kaneti sa žarom govori o tome kako su mu stvari išle u korist, a ne na štetu. Njegova priča za temu ima oslobađanje – uma – jezika – „oslobođeni” jezik koji tumara svetom.

Taj svet ima kompleksnu mentalnu geografiju. Kaneti je rođen 1905. u velikoj sefardskoj porodici koja je tada bila nastanjena u Bugarskoj (njegov otac i baba i deda s očeve strane potiču iz Turske), i njegovo detinjstvo obeležila su brojna seljenja. Beč, u kojem su se školovali njegovi roditelji, bio je duhovna prestonica svih drugih mesta, uključujući i Englesku, gde se njegova porodica doselila kada je Kanetiju bilo šest godina, Lozanu i Cirihi, u kojima se jedno vreme školovao, kao i boravke u Berlinu tokom kasnih dvadesetih godina prošlog veka. Beč je bio grad u koji je majka dovela Kanetiju i njegova dva mlađa brata, nakon što im je otac umro u Mančesteru 1912. godine, a koji Kaneti napušta 1938. godine, provevši godinu dana u Parizu, a onda se odselivši u London, gde je i nastavio da živi. Kaneti zapaža da čovek tek u izgnanstvu spozna je u kojoj meri je „čitav svet oduvek bio svet izgnanstava”, što je specifično zapažanje jer njegove nedaće lišava ličnog pečata.

Njemu, gotovo po rođenju, pripada olako generalizovan odnos prema mestu koji imaju svi pisci u egzilu: mesto jeste jezik. A govoriti mnogo jezika jeste jedan od načina da se mnoga mesta prisvoje kao vlastita teritorija. Porodični primer (njegov deda s očeve strane se hvalio poznavanjem sedamnaest jezika), lokalna mešavina jezika (Kaneti kaže da se u njegovom rodnom lučkom gradu na Dunavu svakodnevno moglo čuti sedam-osam jezika), kao i dinamično detinjstvo doprineli su strastvenom odnosu prema jeziku. Živeti je značilo usvajati jezike – njegovi jezici su bili ladino, bugarski, nemački (jezik kojim su njegovi roditelji govorili između sebe), engleski, francuski – i tako biti „svuda”.

Činjenica da je nemački postao njegov duhovni jezik govori u prilog Kanetiju kao nekog ko nema svoje mesto. Posveta Geteu kao njegovoj inspiraciji, koja odiše strahopoštovanjem, zabeležena dok bombe Luftvafe zasipaju London („Ukoliko, uprkos svemu, preživim, onda za to imam da zahvalim Geteu”) svedoči o toj odanosti nemačkoj kulturi zbog koje će u Engleskoj uvek ostati stranac – iako je u toj zemlji proveo više od pola svog života – kulturi koju Kaneti, budući da je Jevrej, ima istovremeno i privilegiju, ali i teret da razume kao uzvišeniji vid kosmopolitizma. Nastaviće da piše na nemačkom, kako beleži 1944. godine, „baš zato što sam Jevrej”. Ovakvom odlukom, netipičnom za većinu jevrejskih intelektualaca koji su bežali od Hitlera, Kaneti je odabrao da ne bude okaljani mržnjom već da ostane zahvalni sin nemačke kulture koji želi da doprinese stvaranju nečega čemu će ljudi i dalje moći da se dive. U čemu je i uspeo.

¹ Pod ovim naslovom, dostupan je prevod na hrvatskom jeziku (Zagreb: Znanje, biblioteka „Hit”, 1982). (Prim. prev.)

Smatra se da je Kaneti poslužio kao predložak za lik filozofa u nekoliko ranih romana Ajris Merdok, kao što je lik Miše Foks u *Bekstvu od čarobnjaka* (posvećenom Kanetiju), liku čija drskost i spontana superiornost zbunjuju njegove bliske prijatelje.² Skiciran spolja, ovaj njegov portret nas navodi da uvidimo koliko Kaneti deluje egzotično za svoje engleske obožavatelje. Umetnik, koji je istovremeno i polimat (ili obratno), i čiji poziv je mudrost, nije deo tradicije ukorenjene u engleskom jeziku već su mnogobrojni knjiški egzilanti, bežeći od svih neumoljivih ovovekovnih tiranija, sa sobom doneli neuporedivo znanje i bestidno velike projekte na skromnije pohranjena, velika i mala ostrva na kojima se govori engleski, dalje od kopna evropske katastrofe.

Portreti dati iznutra, sa ili bez dirljivih obeležja egzila, učinili su bliskim model putujućeg intelektualca. On (model je, naravno, muškarac) je Jevrejin, ili sličan Jevrejinu, multikulturalan, stalno u pokretu, mizogin; kolekcionar, posvećen samoprevazilaženju, prezriv prema nagonima; opterećen knjigama i ohrabren euforijom saznanja. Njegov stvarni zadatak nije da uloži napor u objašnjavanje već da, kao svedok svog vremena, postavi najveće, *najpoučnije* standarde beznađa. Kao povučeni ekscentrik, on predstavlja jedno od najvećih postignuća u životu i književnosti dvadesetovekovne imaginacije, istinskog heroja prerušenog u mučenika. Iako su portreti tog konkretnog lika bili prisutni u svim evropskim književnostima, one pisane na nemačkom jeziku – *Stepski vuk*, neki eseji Valtera Benjamina – imaju zavidnu prednost; ili zavidnu turobnost – Kanetijev roman *Zaslepljenost* i, odnedavno, romani Tomasa Bernharda – *Korektura* i *Popravljač sveta*.

Auto-da-Fé – nemački naslov je *Die Blendung (Zaslepljenost)* – opisuje jednog pustinjaka kao knjigama opsednutog naivca koji mora proći sagu poniženja. Mirni neženja, profesor Kin, istaknuti sinolog, udobno živi u svom stanu na poslednjem spratu, zajedno sa dvadeset i pet hiljada knjiga na sve teme, knjiga koje hrane njegov nemilosrdno neutaživ um. On ne zna koliko je svet užasan, i to neće ni saznati sve dok se ne odvoji od svojih knjiga. Uskogrudost i lažljivost oličene su u jednoj ženi, koja uvek predstavlja antipod umu u mitologiji intelekta. Povučeni učenjak koji živi u oblacima ženi se svojom služavkom, monstruoznom poput likova na slikama Georga Grosa ili Otoa Diksa – nakon čega se njegov svet raspada.

Kaneti se priseća da je isprva (tada je imao dvadeset četiri godine) imao zamisao da *Zaslepljenost* bude jedna od osam knjiga. U svakoj od njih bi glavni lik bio neki monomanijak, a čitav ciklus je trebalo da bude naslovljen *Ljudska komedija ludaka*. Međutim, na-

² – *Zašto je on čudan?* – upita.

– O, ne znam, reče Aneta. – On je tako – mm...

– Ja ne mislim da je čudan – reče Reinboro pošto je uzalud čekao na epitet. – Postoji samo jedna stvar koja je čudna na Miši, na stranu njegove oči, a to je njegovo strpljenje. On uvek ima pri ruci stotinu shema, i on je jedini čovek za koga znam, koji će, bukvalno, godinama čekati za i najmanji plan da sazre.

– Rejnborou s neprijateljstvom pogleda Anetu.

– Da li je istina da on plače zbog stvari koje čita u novinama? – upita Aneta.

– *Mislim da je to, verovatno, neistinito!* – reče Reinboro. *Anetine oči su bile širom otvorene...* (Merdok, 1970: 133).

pisao je samo roman o „knjiškom moljcu” (kako naziva Kina u ranim beleškama), a ne, recimo, romane o verskom fanatiku, kolekcionararu ili tehnološkom vizionaru. Pod krinkom knjige o ludaku – tačnije – kroz hiberbolu – *Zaslepljenost* se služi prepoznatljivim klišeima o lako nasamarenim, pogubljenim intelektualcima, a pokreće je izvanredno maštovita mržnja prema ženama. Nemoguće je u Kinovom rastrojstvu ne videti jednu od varijacija na temu preterivanja karakterističnih za samog pisca romana. „Ograničavanje na partikularno, kao da je to nešto sveopšte, odveć je dostojno prezira”, Kaneti beleži u *Ljudskoj provinciji*, koja je puna priznanja nalik Kinovim. Autor snishodljivih opaski na račun žena u ovoj beležnici je verovatno uživao u detaljnoj razradi Kinove delirične mizoginije. Mogli bismo lako pretpostaviti da su upravo neke od Kanetijevih radnih navika evocirane u opisima fikcionalnog, čudovišnog učenjaka koji marljivo kuje svoj znanat, plutajući u moru manija i šablonski uređenog života. Iznenadila bi nas činjenica da Kaneti nema veliku, naučnu biblioteku sa neklasifikovanim knjigama u rangu Kinove. Takvo bibliotečko zdanje nije ni nalik kolekcionarstvu knjiga koje je Benjamin nezaboravno opisao, i koje predstavlja strast prema knjigama kao materijalnim objektima (retkim knjigama, prvim izdanjima). Pre je reč o materijalizaciji opsesije koja za svoj cilj ima da knjige smesti u nečiju glavu; prava biblioteka je tek jedan mnemonički sistem. Otuda Kanetijev Kin dok sedi za stolom i sastavlja naučni članak ne poseže ni za jednom knjigom, osim u svojoj glavi.

Zaslepljenost opisuje faze Kinovog ludila kao tri oblika povezanosti između „glave” i „sveta” – Kin povučen i okružen knjigama je kao „glava bez sveta”; prepušten bestijalnom gradu, u „bezglavom svetlu”; doveden do samoubistva „svetom u glavi”. Ovakav jezik nije odgovarao samo knjiškom zaludeniku. Kaneti ga je koristio kasnije u svojim beležnicama da opiše sebe, recimo kada svoj život opisuje kao tek očajnički pokušaj da sve sam spozna „da se svet koncentriše u jednoj glavi i time ponovo postane jedna celina” (Kaneti, 1982: 127), potvrđujući time fantaziju koju je u *Zaslepljenosti* izvrtao ruglu.

Herojstvo koje opisuje u beležnicama predstavlja baš onaj cilj koji je Kaneti postavio sa svojih šesnaest godina – „da sve spozna” – zbog čega ga je, kako kaže u *Spašenom jeziku*, majka proglasila za sebičnog i neodgovornog. Žudeti, osećati žeđ, izgarati – to je strastven ali isto tako i pohlepan odnos prema saznanju i istini. Kaneti se seća vremena kada je, iako nikada beskrupulozno, „čak i izmišljao opširna obrazloženja i izgovore za posedovanje knjiga”. Što je ova želja nezrelja, to su radikalnije fantazije odbacivanja knjiga i učenja. *Zaslepljenost*, roman koji se završava tako što se knjiški moljac žrtvuje zajedno s knjigama, najranija je i najsurovija fantazija te vrste. Ono što je Kaneti pisao nakon toga predstavlja setnije, razboritije fantazije o tom rasterećenju. U crtici iz 1951. godine stoji: „Njegov san: da zna sve što zna, a da to ipak ne zna” (1982: 32).

Zaslepljenost, roman objavljen 1935. godine, koji su hvalili Broh, Tomas Man i drugi, bila je Kanetijeva prva knjiga (ne računajući komad koji je napisao 1932) i jedini roman koji je bio plod dugotrajne sklonosti ka hiperboli i fascinacije groteskom koja je u po-

znijim delima postala mnogo prigušenija, i znatno manje apokaliptična. Knjiga *Prislušivač*, objavljena 1974. godine, jeste poput neke apstraktne destilacije ciklusa romana o ludacima, što je ideja koju je Kaneti imao sa dvadesetak godina. Ova nevelika knjiga sastoji se od kroki-prikaza pedeset vidova monomanije, odnosno „likova” kao što su Vesnik smrti, Pustolov, Osetljiva na Mirise, Zbunjujući sagovornik, Zastupnik Patnje; pedeset likova bez zapleta. Nezgrapna imena upućuju na neobično izražen stepen samosvesti o književnoj invenciji, budući da je Kaneti pisac koji neprestano dovodi u pitanje, s moralne tačke gledišta, samu mogućnost umetničkog stvaranja. „Ako neko poznaje mnogo ljudi”, godinama pre toga je zapisao, „onda je skoro blasfemično da ih još i izmišlja.”

Godinu dana nakon objavljivanja romana *Zaslepljenost*, Kaneti u svojoj posveti Brohu navodi Brohovu strogu formulu: „Književnost je uvek jedno nestrpljivo znanje.” Ali Brohov dar za strpljenje je bio dovoljno veliki da stvori te obimne, strpljive romane, kao što su *Vergilijeva smrt* i *Mesečari*, te da ih prožme veličanstveno spekulativnom inteligencijom. Kaneti je brinuo za sudbinu romana, što upućuje na njegovu nestrpljivost. Za Kanetija, misliti znači biti uporan: on sebi uvek daje izbor, potvrđujući time *pravo* da čini baš ono što čini. Odabrao je da se upusti u nešto što on naziva „životnim delom” i povukao se na dvadeset pet godina kako bi to delo ugledalo svetlost dana, ne objavljujući ništa od 1938. godine, kada je napustio Beč (osim svog drugog komada), pa sve do 1960. godine, kada je objavljena knjiga *Masa i moć*. U tu knjigu je, kako je rekao, ušlo „sve”.

Kanetijevi ideali strpljenja i njegov neobuzdan osećaj za grotesku spojili su se u njegovim putopisnim impresijama iz Maroka, knjizi *Glasovi Marakeša* (1967). Minimalističke vinjete grotesku predstavljaju kao vid herojstva: jadan, žgoljav magarac s ogromnom erekcijom, najbedniji prosjaci, slepa deca koja prose i, nešto što je grozno i zamisliti, smeđi zamotuljak koji ispušta jedan jedini zvuk (a-a-a-a-a), postavljen svakoga dana na trg u Marakešu da sakuplja milostinju i kome Kaneti odaje dirljivu, upečatljivu posvetu: „Bio sam ponosan na taj zamotuljak zato što je živ.”

Poniznost je tema jednog drugog dela iz ovog perioda naslovljenog *Drugi proces: Kafkina pisma Feliciji*, iz 1969. godine, u kojem Kaneti Kafkin život tretira kao egzemplarnu fikciju, pridodajući joj svoje komentare. Kaneti otegnutu i propalu Kafkinu veridbu sa Felicijom Bauer (Kafkina pisma Feliciji su tek bila objavljena) predstavlja kao parabolu o tajnoj pobedi onoga koji je odabrao poraz, koji se „odriče moći u kom god obliku se ona pojavila”. On je zadivljen time što se Kafka često identifikuje sa malim, slabašnim životinjama, u čemu Kaneti uviđa vlastita osećanja odricanja moći. Štaviše, po snazi svečanstva o etičkom imperativu stajanja na stranu poniženih i slabijih, približava se Simon Veju, još jednoj velikoj poznavateljki moći, koju nikada ne pominje. Međutim, Kanetijevo poistovećivanje sa nemoćnima je izvanistorijsko. Za Kanetija, oličenje nemoći nisu ugnjeteni ljudi već su to životinje. Kaneti, koji nije hrišćanin, nema na umu nikakvo intervenisanje niti aktivno partizanstvo. Ali nije ni pomiren. Nevičan neukusu ili prezasićenosti, Kaneti razvija model uma koji uvek reaguje, zapaža potrebe i pokušava da ih prevaziđe.

Aforistični stil njegovih beležnica predstavlja vid brzog znanja, nasuprot sporom znanju, destilovanom u knjizi *Masa i moć*. „Moj zadatak”, piše on 1949. godine, godinu dana nakon što je počeo da radi na toj knjizi, „jeste da prikažem koliko je sebičnost kompleksna.” To je, za tako obimnu knjigu, izazov. Njegova brzina sukobljava se s njegovom istrajnošću. Marljiv, samopouzdan pisac koji je rešio da napiše knjigu koja će „ovaj vek ščepati za vrat” ometa, ali i biva ometan konciznim piscem koji je razigraniji, bezobrazniji, zbuđeniji, prezriviji.

Beležnica je savršena književna forma za večnog studenta, nekoga ko nema temu ili, bolje rečeno, za koga je „sve” tema. Ona dozvoljava zapise svih dužina i oblika, kao i stepena užurbanosti i sirovosti, ali njena idealna odrednica jeste aforizam. Većina Kanetijevih zapisa ima teme koje su tipične za aforističare: društveno licemerje, taštinu ljudskih želja, privid ljubavi, ironiju smrti, neophodnost i čari samoće, i složenost vlastitog procesa mišljenja. Većina velikih aforističara su bili pesimisti, oni koji se rugaju ljudskoj gluposti. (Kaneti je zapazio da „čitamo velike pisce aforizama kao da su se svi oni međusobno poznavali.”) Aforistično mišljenje je neformalno, nedruštveno, kontradiktorno, prkosno sebično. „Prijatelji su nam potrebni samo da bismo postali još bezobrazniji, odnosno još više ono što jesmo.” Kaneti piše: aforističar ima autentičan glas. Beležnica sadrži to idealno drsko, grubo sopstvo, koje konstruišemo kako bismo izašli na kraj sa svetom. Kroz razdvajanje ideja i zapažanja, koristeći svedeni izraz, uz odsustvo prigodnih ilustracija, beležnica mišljenje čini laganim.

Uprkos aforističarskom senzibilitetu, Kaneti nikako nije dendi intelektualac. (On je, recimo, suprotan, Gotfridu Benu.) Zapravo, veliko ograničenje Kanetijeve osećajnosti jeste odsustvo i najmanjeg traga estete. Kaneti ne ispoljava ljubav prema umetnosti po sebi. On ima svoj spisak Velikih Pisaca, ali slikarstvo, pozorište, film, ples i druge srodne grane humanistike ne igraju bitnu ulogu u njegovom delu. Kaneti zauzima poziciju koja je iznad uticajnih ideja „kulture” i „umetnosti”. Ne voli ništa što um fabrikuje kao samosvrhovito. Otuda toliko malo ironije u njegovim tekstovima. Niko ko je estetski osetljiv ne bi s takvom strogoćom zapazio: „Kod Montenja često mi zasmeta salo njegovih citata!” (1982: 51). Ništa u Kanetijevom senzibilitetu nije komplementarno nadrealizmu, da pomenemo tek jedan od najubedljivijih modernih pravaca koji privlači estete. A čini se da ga ni levica nikada nije privlačila.

Kao posvećeni prosvetitelj, on predmet svoje borbe opisuje kao jednu veru koja je ostala netaknuta Prosvetiteljstvom, „najbesmisleniju od svih, veru u moć”. Ta Kanetijeva strana podseća na Karla Krausa, koji za svoju etičku vokaciju ima neprekidnu pobunu. Ali nijedan pisac nije manje novinar od Kanetija. Buniti se protiv moći kao takve, buniti se protiv smrti (on je jedan od najvećih mrzitelja smrti u književnosti) – to su veliki ciljevi i gotovo nepobedivi neprijatelji. Kaneti Kafkino delo opisuje kao „pobijanje” moći, a upravo to je Kanetijev cilj u knjizi *Masa i moć*. Međutim, čitavo njegovo delo ima za cilj pobijanje smrti. Za Kanetija to pobijanje znači prekomerno insistiranje. Kaneti tvrdi da je smrt zbilja neprihvatljiva; neshvatljiva, jer predstavlja nešto izvan života; nepr-

vedna, jer ograničava ambiciju i povređuje je. On odbija da razume smrt onako kako je to Hegel predstavio, kao nešto što je sastavni deo života – kao svest o smrti, konačnosti, smrtnosti. Kada je smrt u pitanju, Kaneti je nepopravljivi, užasnuti materijalista i nepokolebljivi donkihotovac. „Jer, uvek ću isuviše dobro znati da protiv smrti nisam uspeo ništa da preduzmem” (1982: 122), napisao je 1960. godine.

U *Spašenom jeziku* Kaneti nastoji da bude pravedan prema svima kojima se divi, što je jedan od načina da se svi oni stalno oživljavaju. Kaneti ovo obično misli i doslovno. Pokazujući svoju tipičnu nespремnost da se pomiri sa umiranjem, Kaneti se priseća nekog nastavnika iz internata i zaključuje: „Ukoliko je još uvek sa nama, u devedesetoj ili stotoj godini, voleo bih da zna da mu se klanjam.”

U prvom delu njegove autobiografije prevlađuje istorija dubokog divljenja – reč je o Kanetijovom divljenju prema vlastitoj majci. To je ujedno i jedan od velikih portreta roditelja-učitelja, žene fanatično zaljubljene u evropsku visoku kulturu, i njenog samouverenog uticaja pre nego što se kao roditelj pretvorila u sebičnog tiranina, dok se njeno dete prometnulo u osobu koja postiže natprosečne rezultate, da se poslužim tom malograđanskom odrednicom koja odaje savremeni prezir prema prerano sazrelim individuuama i njihovom intelektualnom žaru.

„Majka, koja je prema velikim piscima gajila najveće poštovanje”, bila je iskonska obožavateljka, strastvena i bespoštedna u svom obožavanju. Kanetijevo obrazovanje se sastojalo od uronjenosti u knjige o kojima bi se potom podrobno diskutovalo. Uveče bi zajedno naglas čitali, burno raspravljali o svemu što su pročitali, kao i o piscima za koje su se složili da zaslužuju njihovo duboko poštovanje. Do mnogih otkrića su dolazili zasebno, ali su morali da im se dive složno, a ukoliko se ne bi slagali, vodili bi žučne rasprave dok jedna strana ne posustane. Politike divljenja njegove majke stvorile su napeti svet, definisan odanošću i izdajama. Svako novo divljenje moglo je biti kobno. Kaneti opisuje kako je njegova majka bila rasejana i ushićena celu nedelju nakon što je čula *Pasiju po Mateju*, da bi na kraju briznula u plač iz straha da će zbog Baha sada samo želeti da sluša muziku i da će biti „gotovo s knjigama”. Kaneti, kome je tada bilo trinaest godina, teši je i uverava da će još imati želju da čita.

Iako o majčinim uzletima i žestokim protivurečnostima njenog karaktera Kaneti svedoči „sa zapanjenošću i divljenjem”, on ne potcenjuje njenu okrutnost. Dovoljno loš znak je to što joj je omiljeni moderni pisac dugo bio Strindberg, a da je pripadala drugoj generaciji, verovatno bi to bio D. H. Lorens. Njeno naglašavanje „izgradnje karaktera” često je tu najvatreniju čitateljku nagonilo da grdi svoje studiozno dete zbog njegove težnje za „mrtvim znanjem”, zato što izbegava „tešku” stvarnost, i dopušta da ga knjige i razgovori o njima učine „nemuzevnim”. (Prezirala je žene, Kaneti dodaje.) Kaneti piše o tome koliko se zbog nje često osećao sasvim uniženo, i onda to pretvara u oslobađanje. Afirmišući u sebi majčin kapacitet za strastvenu posvećenost, odabrao je da se pobuni protiv njenog grozničavog oduševljenja i prevelike isključivosti njene strasti. Njegovi ciljevi su postali strpljenje („veličanstveno strpljenje”), istrajnost i univerzalna briga. U svetu

njegove majke nema životinja – samo velikana; Kaneti će u svom svetu imati i jedne i druge. Nju zanima samo književnost, ona prezire nauku; Kaneti će od 1924. godine studirati hemiju na Bečkom univerzitetu, a 1929. godine će steći doktorat. Ona se podsmeva njegovom zanimanju za primitivne narode. Dok se sprema da piše *Masu i moć*, Kaneti priznaje: „Moj važan životni cilj jeste da saznam sve mitove svih naroda.”

Kaneti odbija ulogu žrtve. U njegovom portretu vlastite majke ima dosta viteštva. A ono reflektuje i nešto nalik na politiku trijumfalizma – istrajno odbijanje tragedije i neizlečive patnje, što je verovatno u vezi sa njegovim negiranjem konačnosti i smrti, a odatle potiče veliki deo Kanetijeve energije: njegov nepokolebljiv kapacitet za divljenje i oduševljenje, i njegov učtivi prezir prema jadanju.

Kanetijeva majka je bila uzdržana – i najmanji čin nežnosti predstavljao je događaj. Ali je njen govor – raspravljanje, izazivanje, promišljanje, prepričavanje događaja iz njenog života – bio raskošan i buran. Jezik je bio sredstvo njihove strasti: reči i nikad dovoljno reči. Uz pomoć jezika je Kaneti načinio svoj „prvi samostalni odmak” od majke: učeći švajcarski dijalekt nemačkog (ona je mrzela „vulgarne” dijalekte) kada je otišao u internat sa četrnaest godina. I uz pomoć jezika je ostao povezan sa njom – pišući rimovanu tragediju u pet činova na latinskom (zajedno s interlinearnim prevodom na standardni nemački imala je 121 stranicu) koju joj je posvetio i poslao, zahtevajući od nje podrobne komentare.

Kaneti nabraja mnoge veštine koje duguje majčinom primeru i njenom podučavanju – uključujući one koje je razvio kako bi joj se suprotstavio, koje takođe velikodušno ubraja u njene darove: svojeglavost, intelektualnu nezavisnost, oštromnost. On takođe pretpostavlja da mu je živost ladina, jezika koji je govorio kao dete, pomogla da brzo misli. (Za prerano sazrele, mišljenje je jedan vid brzine.) Kaneti daje složeni prikaz tog izvanrednog procesa koji učenje predstavlja za intelektualno prerano sazrelo dete – potpuniji i poučniji nego što je to, recimo, prikaz Milove³ *Autobiografije* ili Sartrovih *Reči*. Kanetijev kapacitet za divljenje odražava veštine nekog ko neumorno uči, bez čega je istinsko divljenje nemoguće. Kao izuzetan učenik, Kaneti poseduje neograničenu odanost učiteljima, onome u čemu su dobri čak i (posebno) kada to rade nehotice. Nastavnik iz internata kome se sada „klanja” zadobio je njegovu odanost time što je bio brutalan tokom jedne učeničke posete klanici. Pošto ga je nastavnik naterao da se suoči sa krajnje jezivim prizorom, Kaneti je naučio da je ubijanje životinja nešto „od čega neću moći da se oporavim”. Njegova je majka, čak i kada je bila brutalna, uvek napajala tu njegovu nepodnošljivu obazrivost prema njenim rečima. Kaneti ponosno kaže: „Nemušto znanje je opasno.”

Kaneti za sebe tvrdi da je „slušalac” pre nego „gledalac”. U knjizi *Zaslepljenost*, Kin uvežbava da bude slep, jer je otkrio da je „slepilo oružje protiv vremena i prostora; naše postojanje je jedno veliko slepilo.” Posebno u delima koje je napisao nakon *Mase i moći* – kao što su didaktično naslovljene knjige *Glasovi Marakeša*, *Prisluškivač*, *Spaseni jezik* –

³ Misli se na *Autobiografiju* Džona Stjuarta Mila. (Prim. prev.)

Kaneti stavlja akcenat na organ moralista, uho, nipodaštavajući oko (što će se nastaviti u varijacijama i na temu slepila). Slušanje, govorenje i disanje se veličaju kad god se dešava nešto važno, makar to bilo samo kroz metafore uha, usta (ili jezika) i grla. Kada Kaneti zapaža da „nam *najglasniji* odeljci u Kafkinom delu govore o toj krivici prema životinjama”, sam pridev je jedan vid tog naglašavanja.

Ono što se čuje jesu glasovi – a uho im je svedok. (Kaneti ne govori o muzici, niti o bilo kojoj neverbalnoj umetnosti.) Uho je čulo pažnje – skromnije, pasivnije, neposrednije, manje diskriminišuće od oka. Delimičan razlog za Kanetijevo poricanje čula vida je to što mu je dalek senzibilitet estete koji obično afirmiše zadovoljstvo i mudrost vizuelnog; odnosno, površinskog. Davanje prevlasti uhu jeste sugestivna tema kojom se namereno unosi doza arhaičnosti u Kanetijevo pozno delo. On implicitno iznova ustanovljuje prastari jaz između hebrejske spram grčke kulture, kulture sluha spram kulture gledanja, i moralnog spram estetskog.

Kaneti saznanje izjednačava sa slušanjem, a slušanje znači čuti sve i biti i dalje sposoban da se na to odgovori. Egzotične utiske koje je prikupio tokom boravka u Marakešu objedinjuje kvalitet pažnje prema „glasovima” koju Kaneti pokušava da im posveti. Formalna tema knjige jeste pažnja. Suočavajući se sa siromaštvom, bedom i telesnim deformitetima, Kaneti nastoji da čuje, odnosno da zaista posveti pažnju rečima, vapajima i neartikulisanim zvucima „na ivici živog sveta”. Njegov esej o Krausu je portret nekoga koga Kaneti smatra idealnim slušaocem i idealnim glasom. Kaneti govori da su Krausa progonili glasovi, da je njegovo uho konstantno bilo otvoreno, da je „pravi Karl Kraus bio *zvučnik*”. Opisivanje pisca kao glas postalo je toliki kliše da se lako može prenebregnuti snaga – i specifična doslovnost – onoga što Kaneti pod tim podrazumeva. Za Kanetija je glas nepobitno prisustvo. Doživeti nekoga kao glas znači dodeliti toj osobi autoritet; potvrditi da čuti znači čuti ono što mora da se čuje.

Poput učenjaka u Borhesovoj priči, koji ne pravi razliku između stvarne i imaginarne erudicije, Kaneti ima sklonost ka fantastičnoj mešavini znanja, ekscentričnih klasifikacija i odlučnih smenjivanja tonaliteta. Tako u knjizi *Masa i moć* (na nemačkom *Masse und Macht*) naredbe i pokornost ilustruje analogijama iz fiziologije i zoologije. Verovatno najoriginalniji aspekt knjige jeste proširivanje pojma mase na kolektivne jedinice koje se ne sastoje od ljudskih jedinki, koje „podsećaju” na masu, „osećaju se poput mase”, koje „predstavljaju simbol mase u mitovima, snovima, govoru ili pesmi”. (Među takvim jedinicama u Kanetijevom genijalnom katalogu su vatra, kiša, prsti, roj pčela, zubi, šuma, zmije u delirijum tremensu.) *Masa i moć* se u velikoj meri oslanja na latentne ili nehotične naučnofantastične predstave stvari ili njihove zasebne delove koji su postali sablasno autonomni, poput nepredvidivih pokreta, tempa, opsega. Kaneti pretvara vreme (istoriju) u prostor, sa čudesnim poretkom biomorfnih entiteta – različitih oblika Velike Zveri, Mase – koji se zabavljaju. Masa se kreće, emituje, raste, širi se, skuplja se. Njene mogućnosti se uparuju: Kaneti opisuje mase kao brze i spore, ritmične i stagnirajuće, zatvorene i otvorene. Čopor (jedna od verzija mase) zapomaže, lovi plen, miran je, spolja ili unutra.

Kao psihološka studija i studija strukture autoriteta, *Masa i moć* evocira devetnaestovekovni govor o gomili i masama kako bi izložila njene poetike političkog košmara. Osuda Francuske revolucije, a kasnije Komune, bila je poruka devetnaestovekovnih knjiga o masama (tada su bile uobičajene koliko su danas nepopularne), od knjige Čarlsa Makoja *Izuzetno popularne zablude i ludilo mase* (1841) do Le Bonove knjige koju je Frojd cenio, *Masa* (1895) i *Psihologija revolucije* (1912). Ali dok su se pisci nekada zadovoljavali time da potvrde patologiju mase i o tome moraliziraju, Kaneti nastoji da objasni, i to iscrpno, primera radi, destruktivnost mase („koja se često ističe kao njena najupadljivija osobina”, kako on kaže) koristeći biomorfne primere. I za razliku od Le Bona, koji se protivio revoluciji i zalagao se za status kvo (koji je smatrao manje surovom diktaturom), Kaneti sažima razloge protiv moći po sebi.

Razumeti moć kroz analizu mase, nauštrb pojmova kao što su „klasa” ili „nacija”, upravo znači insistirati na neistorijskom razumevanju. Kaneti ne pominje ni Hegela ni ti Marksa, ne zato što je toliko samouveren da ih neće ni udostojiti pomena već otuda što su implikacije Kanetijevih tvrdnji žestoko antihegelijanske i antimarksističke. Neistorijska metoda i konzervativan politički temperament Kanetija čine bližim Frojdu – mada on nikako nije frojdovac. Kaneti je ono što je Frojd mogao da postane, da *nije* bio psiholog: koristeći mnoge izvore koji su bili važni za Frojda – autobiografiju psihotičnog sudi-je Šrebera, antropološka štiva, istoriju drevnih religija, Le Bonovu teoriju o masi – on dolazi do sasvim drugačijih zaključaka o grupnoj psihologiji i nastanku ega. Poput Frojda, Kaneti nastoji da nađe prototip masovnog (odnosno, iracionalnog) ponašanja u religiji i veliki deo *Mase i moći* je zapravo diskurs jednog racionaliste o religiji. Recimo, ono što Kaneti naziva čoporom oplakivanja samo je drugi naziv za religije oplakivanja. Kaneti daje njihovu blistavu analizu, suprotstavljajući spori tempo katoličke bogobojažljivosti i rituala (izražavajući večiti strah Crkve od otvorene gomile) ekstazi žaljenja u šitskom pravcu islama.

Poput Frojda, i Kaneti politiku razlaže na patologiju, tretirajući društvo kao mentalnu aktivnost – i to, naravno, varvarsku – koja se mora dešifrovati. Tako se kreće, ne prekidajući tok, od pojma mase do „simbola mase” i analizira društvena grupisanja i društvene oblike kao transakcije simbola mase. Do konačnog obrta u vezi sa masom dolazi kada Kaneti Francusku revoluciju postavlja na mesto koje joj pripada, tvrdeći da je revolucija manje zanimljiva kao erupcija nasilja, a više kao „masovni nacionalni simbol” za Francuze.

Za Hegela i njegove sledbenike, istorijsko (dom ironije) i prirodno su dva radikalno različita procesa. U *Masi i moći*, istorija je „prirodna”. Kaneti daje argumente u istoriji, ne izvan nje. Prvo daje prikaz mase; onda, kao ilustracija, sledi odeljak naslovljen „Masa i istorija”. Istorija mu služi samo da ga – na brzinu – opskrbi primerima. Kaneti je pristran kada su u pitanju dokazi o narodima bez istorije (u hegelijanskom smislu), jer antropološke anegdote tretira kao da imaju istu ilustrativnu vrednost kao neki događaji koji se odigravaju u istorijski razvijenom društvu.

Masa i moć je jedna ekscentrična knjiga – književno je upadljiva zbog ideala „univerzalnosti” koji Kanetija navodi da izbegne pominjanje očigledne reference: Hitlera. On se pojavljuje indirektno, kroz centralnu važnost koju Kaneti pridaje slučaju sudije Šrebera. (To je ujedno i jedina Kanetijeva referenca na Frojda – jedna diskretna fusnota u kojoj Kaneti kaže da bi Frojd, da je duže poživio, možda mogao da shvati Šreberove paranoidne deluzije u jednom mnogo relevantnijem smislu: kao prototip političkog, preciznije – nacističkog, mentaliteta.) Ali jedno od najvećih postignuća njegovog uma jeste to što Kaneti suštinski nije evrocentričan. Kao poznavalac i kineske i evropske misli, budizma, islama i hrišćanstva, Kaneti uživa izvanrednu slobodu od redukcionizma kao načina razmišljanja. Čini se da on nije u stanju da se služi znanjem psihologije na reduktivnan način. Autor omaža Brohu nije mogao da misli o ma čemu toliko običnom kao što su lični motivi. A bori se i protiv tog još prihvatljivijeg svođenja na istorijsku dimenziju. „Ne znam šta bih dao da mogu ponovo da se odviknem od istorijskog pogleda na svet” (1982: 24), napisao je 1950. godine, dve godine nakon što je počeo da piše *Masu i moć*.

Njegova pobuna protiv istorijskog pogleda na svet nije uperena samo protiv tog najprihvatljivijeg redukcionizma. Ona je istovremeno i pobuna protiv smrti. Misлити o istoriji znači misлити o mrtvima i neprekidno se podsećati na to da smo smrtni. Kanetijeva misao je konzervativna u najdoslovnijem smislu. Ona (misao), kao i on – ne žele da umru.

„Želim sve da osetim pre nego što to pomislim”, Kaneti je zapisao 1943. godine, a za to je, kaže, potrebno dugo živeti. Umreti prerano znači ne nagutati se dovoljno znanja i, otuda, ne iskoristiti um onoliko koliko bi se moglo. Kaneti je očito morao da drži svoju svest u permanentnom stanju žudnje, da bi ostao nepomiren sa smrću. „Divno je to što u umu ništa nije izgubljeno”, takođe je zapisao u svojoj beležnici, u jednom od ne tako retkih trenutaka euforije, i „nije li to i više nego dovoljan razlog da živimo veoma dugo ili čak zauvek?” Stalne slike koje svedoče o potrebi da se sve duboko proživi, da se sve koncentriše u jednoj glavi, ilustruju Kanetijev pokušaj da „pobije” smrt kroz magijsko mišljenje i moralnu galamu.

Kaneti nudi sklapanje pogodbe sa smrću. „Jedan vek? Tričavih stotinu godina! Zar je to mnogo za jednu iskrenu nameru!” Ali zašto sto godina? Zašto ne trista? – poput tristatridesetsedmogodišnje junakinje Čapekove *Makropulosove tajne* (1922). U tom komadu, jedan lik (socijalističkih i „progresivnih” shvatanja) opisuje nedostatke normalnog životnog veka.

Šta čovek može da uradi za šezdeset godina života? U čemu može da uživa? Šta može da nauči? Nećete dočekati ni da uberete plodove sa drveta koje ste zasadili; nikada nećete spoznati sve stvari koje je čovečanstvo već otkrilo pre vas; umrećete a da niste ni živeli. Život od tri stotine godina bi vam, s druge strane, dozvolio da pedeset godina budete dete i učenik, pedeset godina da upoznate svet i vidite šta sve u njemu postoji, sto godina da radite za dobrobit svih; a onda, nakon što postignete sva ljudska iskustva, još sto godina života u mudrosti, da upravljate, podučavate, služite kao primer. Ah, koliko bi ljudski život bio dragocen kada bi trajao tri stotine godina.

Zvuči kao Kaneti, osim što Kaneti ne opravdava svoju žudnju za dugovečnošću bilo kakvim pozivanjem na više šansi za dobra dela. Vrednost uma je po sebi toliko velika da se ona sama suprotstavlja smrti. Pošto je um toliko stvaran za Kanetija, on se usuđuje da smrt dovede u pitanje, a pošto je telo toliko nestvarno, on ne uviđa ništa poražavajuće u ekstremnoj dugovečnosti. Kaneti je i više nego spreman da živi kao stogodišnjak; dok fantazira, on ne traži večnu mladost, poput Fausta, niti produžetak života uz pomoć magije, koji je Emiliji Makropulos podario njen otac alhemičar. Mladost ne igra nikakvu ulogu u Kanetijevoj fantaziji o dugovečnosti. U pitanju je čista dugovečnost, dugovečnost uma. Jednostavno se pretpostavlja da je i ličnost na dobitku, kao i dugovečan um: Kaneti je smatrao da nas „kratak život čini lošima”. Emilija Makropulos misli da bi nas dugovečnost učinila još gorima:

Ne možete da volite u kontinuitetu tri stotine godina. Ne možete da se neprestano nadate, stvarate, gledate u nešto tri stotine godina. Nećete to podneti. Sve postane dosadno. Dosadno je biti dobar i dosadno je biti loš... A onda shvatite da zapravo ništa ne postoji... Sve vam je tako blizu. Možete u svemu videti neki smisao. Za vas sve ima nekog smisla jer tih vaših nekoliko godina neće biti dovoljno da zadovoljite svoj užitak... Užasna je i pomisao na to koliko ste srećni. Samo zbog smešnog sticaja okolnosti da ćete uskoro umreti. Prema svemu gajite majmunoliku radoznalost...

Upravo ovo ubedljivo prokletstvo Kaneti ne može da prizna. Njega ne brine mogućnost slabog apetita, zadovoljene želje, opadanja strasti. Kaneti ne razmišlja o tome da osećanja, baš kao i telo, propadaju, njega samo zanima istrajnost uma. Retko ko se u umu osećao kao kod kuće, i to toliko nedvosmisleno.

Kaneti je neko ko je duboko osećao odgovornost reči i veliki deo njegovog dela predstavlja napor da se prenese ponešto od onoga što je naučio o tome kako biti pažljiv u sve-tu. Nema doktrine, ali ima mnogo prezira, navaljivanja, tuge i euforije. Poruka koju prenosi strastveni um jeste strast. „Pokušavam da zamislim da neko kaže Šekspiru 'Opusti se!'”, kaže Kaneti. Njegovo delo rečito staje u odbranu napetosti, napora, moralne, kao i amoralne ozbiljnosti.

Ali Kaneti nije samo još jedan heroj volje. Poslednji atribut velikog pisca koji pronalazi kod Broha je neočekivan: takav pisac, kaže on, uči nas kako da dišemo. Kaneti hvali Brohove tekstove zbog „bogatog iskustva disanja”. To je bio Kanetijev najiskreniji, najneobičniji kompliment, isti onaj koji je uputio i Geteu (sasvim predvidivom predmetu divljenja). Kaneti takođe čita Getea koji kaže: „Dišite!” Disanje može biti najradikalnije zanimanje, kada se shvati kao oslobađanje od drugih potreba kao što su karijera, građenje reputacije, gomilanje znanja. Kaneti zapravo, na kraju ovog divljenja i omažu Brohu, sugerise čemu se treba najviše diviti. Poslednje postignuće ozbiljnog obožavaoca jeste da ne aktivira odmah energije koje ga uzbuđuju, popunjavajući time prostor koji je naš predmet divljenja otvorio. Otuda talentovani obožavatelji sebi daju dozvolu da dišu duboko, da se nadišu. Ali za to je potrebno otići dalje od strasti, poistovetiti se sa nečim što je izvan postignuća i izvan dostizanja moći.

IZVORI:

Kaneti, Elias. (1982). *Srce koje kuca na daljinu*. (Andrija Grosberger, prev.). Beograd: Narodna knjiga.

Merdok, Ajris. (1970). *Bekstvo od čarobnika*. (Dušanka Todorović, prev.). Novi Sad: Bratstvo i jedinstvo.

(S engleskog prevela Ivana Maksić)